

**Abstract**

Negative effects of prison on the personality of the offender, including mental and objective effects and the impact of prison on the increase in crime, as well as criminological theories of correction and treatment and the emergence of new trends in social reaction as the most important factors for using alternative punishments It has been considered by legislators. Today, imprisonment has become one of the most common types of punishments that are applied to various crimes in all countries. However, after a long time of imposing this punishment on a large number of criminals, it has been proven that this method is no longer useful and appropriate and other methods should be used. Were raised. These punishments are aimed at solving the many problems of prisons, helping to better reform criminals and reducing the population of prisons, in various forms such as house arrest, educational and medical barracks, suspension of sentences, postponement of sentencing, financial punishments, utility services, deprivation of Social rights and the compulsion to reside or refuse to reside in a particular place entered the legal system of countries. These training methods facilitate the process of re-socialization of criminals by helping them to be rehabilitated more quickly. Repeating the crime increases security and reduces the financial burden on the government. The formation of prisons was a huge leap in its own right. Lawyers saw it as a great innovation and the best possible form of punishment, and even They introduced a complete and unaffected institution. Prisons were so popular that they forgot all the other punishments that the reformers of the eighteenth century had proposed. According to them, "prison seems to be something irreplaceable and irreplaceable and the result of the movement of history itself." But the same prisons also underwent many changes. Various programs were proposed for the administration of the prison and the maintenance and correction of criminals. In every country and in every period, a method seemed better and more useful and was implemented, but again, after a while, the inefficiency of those methods became apparent to everyone, thus being rejected and a new method. He was their successor.

**key words:** Localization, community-based punishments, guarantee of criminal execution, alternative to imprisonment, criminal law

## بومی سازی ضمانت اجرای کیفری در حقوق ایران با تاکید بر مجازاتهای جامعه مدار

نظام الدین پیامی<sup>۱</sup>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱

وحید زارعی شریف<sup>۲</sup>

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۰۵

امیر رضا محمودی<sup>۳</sup>عاطفه لركجوری<sup>۴</sup>

چکیده:

عوارض و آثار منفی زندان بر شخصیت مجرم اعم از تأثیرات ذهنی و عینی و تأثیر زندان بر افزایش وقوع جرم، هم چنین نظریات جرم شناسانه اصلاح و درمان و بروز گرایش های جدید جرم شناسی واکنش اجتماعی به عنوان مهم ترین عوامل برای استفاده از مجازات های جایگزین مد نظر قانون گذاران قرار گرفته است. امروزه حبس تبدیل به یکی از انواع رایج مجازات ها شده است که در تمامی کشورها نسبت به جرایم متعددی اعمال می شود. اما با گذشت مدت زمانی طولانی از اعمال این مجازات بر روی کثیری از مجرمان، ثابت شده است که این شیوه دیگر مفید و مناسب نیست و باید از روش های دیگری استفاده نمود. با اثبات نا موفق بودن زندان در بازپروری مجرمین، مجازات های جایگزین حبس مطرح شدند. این مجازات ها با هدف رفع مشکلات عدیده زندانها، کمک به اصلاح بهتر مجرمین و کاهش جمعیت زندانها، به اشکال مختلفی همچون حبس خانگی، پادگان های آموزشی و درمانی، تعلیق مجازات، تعویق صدور حکم، مجازات های مالی، خدمات عام المنفعه، محرومیت از حقوق اجتماعی و اجبار به اقامت یا منع اقامت در محلی خاص وارد نظام حقوقی کشورها شدند. این شیوه های تربیتی با کمک به باز پروری سریعتر مجرمین موجب تسهیل فرآیند بازاجتماعی شدن آنها می شوند، با ایجاد امکان بودن فرد مجرم در کنار خانواده خود از فروپاشی خانواده ها و سوق پیدا کردن آنها به سمت ارتکاب جرم جلوگیری می نماید و با کاهش نرخ تکرار جرم، امنیت را افزایش داده و از فشار مالی بر دوش دولت نیز می کاهد. تشکیل زندان ها در نوع خود جهشی عظیم محسوب می شد. حقوقدانان آن را یک نوآوری فوق العاده و بهترین شکل ممکن برای مجازات ها می دانستند و حتی آن را نهادی کامل و بی پیرایه معرفی می کردند. زندانها به حدی مورد استقبال قرار گرفتند که تمامی تنبیه های دیگری را که اصلاح گران سده هجدهم طرح کرده بودند به دست فراموشی سپردند. به عقیده آنان «به نظر می رسد زندان چیزی بی بدیل و بی جایگزین و ره آورد خود حرکت تاریخ است.» اما همین زندانها نیز سیر تحولی بسیاری طی کردند. برنامه های گوناگونی برای اداره زندان و نگهداری و اصلاح مجرمان مطرح شدند. در هر کشوری و در هر دوره ای روشی به نظر بهتر و مفید تر می آمد و به مورد اجرا گذاشته می شد اما باز هم پس از گذشت چندی، ناکارآمدی آن شیوه ها بر همگان آشکار می شد به این ترتیب طرد می شد و شیوه جدیدی جانشین آن ها می گشت.

کلید واژه: بومی سازی، مجازاتهای جامعه مدار، ضمانت اجرای کیفری، جایگزین حبس، قوانین جزایی.

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.<sup>۱</sup>

استادیار گروه حقوق، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.<sup>۲</sup>

استادیار گروه حقوق، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.<sup>۳</sup>

استادیار گروه حقوق، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.<sup>۴</sup>

یکی از راهکارهای جالبی که امروزه در بسیاری از کشور های جهان برای کاهش جمعیت کیفری زندان ها و جلوگیری از آثار مخرب و زیانبار آن مورد استفاده قرار می گیرد بهره گیری از ساز و کارهایی است که با توسل به آنها امکان استفاده از مجازات حبس وجود خواهد داشت اما نه در محیط خطرناک و جرمزای زندان بلکه در جایی خارج از این محدوده و در بطن جامعه به گونه ای که هم فرد را برای مدتی از سایرین مجزا نماییم و هم با تنبیه و در عین حال در پیش گرفتن برنامه های آموزشی خاصی که امکان ارائه آن در فضای زندان ها وجود ندارد ، فرد مجرم را اصلاح و باز پروری نماییم و مانع تکرار مجدد جرم توسط وی در آینده گردیم ، درمقابل از هزینه های هنگفت مربوط به تأسیس و اداره زندان ها نیز به دور باشیم به علاوه از آثار و مشکلاتی اجتناب ناپذیر زندان ها در امان بمانیم. امروزه حبس تبدیل به یکی از انواع رایج مجازات ها شده است که در تمامی کشورها نسبت به جرایم متعددی اعمال می شود. اما با گذشت مدت زمانی طولانی از اعمال این مجازات بر روی کثیری از مجرمان ، ثابت شده است که این شیوه دیگر مفید و مناسب نیست و باید از روش های دیگری استفاده نمود .سوالی که پیش می آید و مبنای اصلی این تحقیق را هم شامل می شود این است که چه روش های دیگری را باید جانشین زندان کرد تا بتوانیم به اهداف مورد نظرمان از مجازات ها دست یابیم. مثله کردن ، سوزاندن ، پرت کردن از کوه ، مجبور کردن فرد به خوردن سرب داغ ، مسموم کردن با بدترین نوع سم ها ، زنده به گور کردن و دهها یا شاید صدها شکل نا خوشایند و غیر انسانی دیگر همگی از اشکال گوناگون برخورد با بزهکاران در طول سالیان متمادی زندگی بشر بر روی این کره خاکی بوده است. از همان آغاز حیات انسانها، جرم نیز بوده است و بی شک نیاز به مجازات مجرم نیز احساس می شده است. در ابتدا دوره ای قرار دارد که آن را دوره انتقام شخصی می دانیم که هدف همگی تنها گرفتن انتقام از فرد به واسطه ارتکاب عمل نا خوشایند برای جامعه ، بودند. در اینجا صرف تنبیه ملاک بوده و تربیت مجدد جایی در سیاست حقوقی آن دوران ها نداشته است . تنبیه هایی که بر مجرمین اعمال می شد گاهی به فجیع ترین وضع ممکن بوده و در این راه از هیچ خشونت فرو گذار نمی شده است. کم کم و با گذشت زمان این واقعیت که نیاز به اصلاح فرد خطاکار و کمک به او جهت باز یابی مسیر صحیح از ناثواب بسیار مهم و حتی پر اهمیت تر از سایر اهداف مجازات ها است ، سبب ایجاد تحولی عظیم در ساختار و شکل مجازات ها شد. اصولاً زمانی که صحبت از مجازات های جایگزین حبس می شود اولین تعریفی که از آن در ذهن ما شکل می گیرد هر مجازات مناسب تری است که به کلی جانشین حبس می شود و روشی جز حبس، دستاویز ما برای مجازات فرد مجرم میگردد. اما به راستی اینگونه نیست و مجازات های جانشین حبس تعریف دیگری دارد. در واقع منظور هر نوع مجازاتی است که یا از همان ابتدا مانع توسل به حبس می گردند و یا اینکه مدت زمان آن را تقلیل می دهند و یا با نوعی تغییر در ساختار کلی آن مانع بروز مخاطرات آن می گردند. در اصل هدف این است که با کمترین میزان استفاده از زندان مجرم را تنبیه و اصلاح نمود و از مجنی علیه و جامعه نیز دفاع کرد.

## ۱- مفهوم جایگزین های حبس، انواع جایگزین ها و خاستگاه آن ها

قبل از تعریف مجازات های اجتماعی و جامعه محور بهتر آن است که در خصوص مفهوم جایگزین های زندان و خاستگاه آن صحبت نموده و در بحث بعدی به تعریف مجازات های جامعه مدار بپردازیم:

توضیح آنکه اقدام های سالب آزادی هم مغایر اصل آزادی است و هم ناکارآمد و گاه جرم زا است. متأسفانه با وجود انتقادات فراوانی که بر زندان وارد شده است هم چنان مورد استفاده نظام های مختلف کیفری قرار می گیرد. در چند دهه گذشته، این تقیصه های زندان به رواج اندیشه پشتیبانی از الغاء کیفر زندان یا بازداشت موقت، آن گونه که باید منجر نشد، بلکه با ملاحظه وضع موجود و اینکه زندان هنوز از کیفرهای مورد پذیرش نظام های کیفری است به سمت یافتن جایگزین های مناسب جهت دهی شد. این اندیشه ابتدا در زندان های کوتاه مدت که به نظر می رسید عیب های آن بیشتر از سایر زندان هاست اجرا شد. آن گاه با ملاحظه نوع جرم ها و مجرمان توسعه یافت. اینکه جایگزین های زندان گستره گوناگونی از مجازات ها و تدابیر کیفری را در بر می گیرد.

قانون گذاران کیفری در کشورهای مختلف به روش های گوناگونی از این جایگزین ها استفاده می کنند. گاه خود قانون گذار این تدابیر را به عنوان جایگزین های مستقل لحاظ کرده و قضات را مکلف به تعیین کیفر از میان آن ها نموده است و گاه ضمن حفظ زندان به عنوان کیفر اصلی، اختیار انتخاب تدابیر جایگزین را به قاضی می دهد. برخی از این تدابیر در حقوق کیفری ایران به طور ناقص اجرا شده اند ولی بیشتر آن ها در قوانین کیفری ایران وارد نشده اند و البته بدیهی است که اقتباس این جایگزین ها و وارد کردن آن ها در نظام حقوق کیفری کنونی ایران نیازمند شناخت دقیق آن تدابیر از سویی و شناخت وضع موجود وامکانات و توانایی های بالفعل و بالقوه در هر مورد است. البته لازم به ذکر است که جهت حرکت، چه در ایران و چه در کشورهای دیگر به سمت محدود کردن حبس است نه حذف کامل آن از نظام عدالت کیفری. زیرا در برخی موارد اعمال مجازات حبس امری گریزناپذیر به نظر می رسد. پس در نتیجه می توان گفت هنگامی که صحبت از جایگزین های مجازات زندان در مفهوم گسترده آن می کنیم، منظور هر گونه ضمانت اجرایی است که بتواند از همان ابتدا به طور کلی مانع توسل به مجازات زندان شود و یا مدت زندان را کوتاه تر کند. در این مفهوم نه تنها جایگزین هایی مانند کار عام المنفعه یا حبس خانگی بلکه تعلیق ساده و تعلیق مراقبتی نیز در ردیف جایگزین ها محسوب می شوند.

در مورد انواع جایگزین های حبس باید گفت، جایگزین ها در معنای عام و در یک تقسیم بندی از لحاظ زمانی به جایگزین های پیش از محاکمه و پس از محاکمه تقسیم می شوند که به جایگزین های دسته اول، جایگزین های بازداشت موقت و به جایگزینی دسته اخیر جایگزین های کیفر حبس نیز گفته می شود. آنچه مدنظر ما در این تحقیق است همان جایگزین های دسته اخیر می باشد که خودش به انواع مختلفی تقسیم می شود. جایگزین های پس از محاکمه تدابیری هستند که به منظور اجتناب از توسل به کیفر حبس پیش بینی شده اند که نمونه هایی از آن عبارتند از تعلیق اجرای مجازات، کیفرهای سالب یا محدود کننده حقوق، انجام خدمات عام المنفعه و جزای نقدی روزانه و ....

در مورد اینکه کیفرهای اجتماع محور اصولاً چه نوع کیفرهایی هستند باید گفت همان طور که قبلاً اشاره شد پیش از پیدایش کیفرهای اجتماع محور، ضمانت اجرایی با عنوان « جایگزین زندان » مطرح شدند که این کیفرها ضمانت اجرایی بودند که مانع از ورود محکومان به زندان می شدند.

پس از چندی رویکرد جدیدی شکل گرفت که به نقش « اجتماع » در اصلاح مجرمان تأکید می نمود بدین ترتیب اصطلاح « جایگزین های زندان » از مفهوم « کیفرهای اجتماع محور » متمایز گردید زیرا امروزه جایگزین های زندان شامل ضمانت اجرایی از قبیل جزای نقدی می گردند که تنها خصیصه آن ها، گسترده نمودن انتخاب قضات جهت امتناع از گزینش زندان به عنوان یک کیفر ناکارآمد است، در حالی که کیفرهای اجتماع محور شامل ضمانت اجرایی مانند دوره مراقبت است که علاوه بر دارا بودن ویژگی های « جایگزین های زندان » در صدد اعمال یک کیفر مستقل و کامل در عرصه اجتماع هستند. در تعریف کیفرهای اجتماع محور بر ویژگی هایی مانند جدا نشدن محکوم از بستر جامعه، مشارکت اجتماع در اجرا، تناسب کیفر با جرم و مجرم، نظارت و مراقبت جهت پیشگیری از تکرار جرم و ترمیمی بودن فرآیند اجرای آن ها تأکید شده است.

به نظر یکی از حقوقدانان ایرانی: « کنار گذاشتن عنوان « کیفرهای بدیل زندان » یا « ضمانت اجرای غیر سالب آزادی » و انتخاب عنوان جدید « مجازات های جامعه مدار » یا جامعه محور یا اجتماعی » از یک سو به منظور اجتناب از القاء نفی و طرد کلی کیفرهای سالب آزادی است که عنوان اولیه، در ذهن متبادر می کند ( یعنی حذف جنبه سلبی عنوان کیفرهای بدیل حبس / جایگزین های حبس / آلترناتیوهای کیفر زندان ) و از سوی دیگر با هدف هویت بخشی مستقل به این نسل از مجازات ها و القاء این موضوع است که مجازات های جامعه ای به خودی خود و نه در ارتباط با زندان و معایب آن مشروعیت و جایگاه خود را در حقوق کیفری کسب کرده اند ( یعنی تأکید بر جنبه ایجابی عنوان جدید ) از همه مهم تر این گونه مجازات ها در بستر جامعه و نه در مؤسسه ها و نهادهای دولتی کلاسیک، به اجرا گذاشته می شوند و جامعه در اعمال آن ها به نوعی مداخله می کند و حضور دارد چنان که از جهتی دیگر، اطلاق عنوان ضمانت اجرای کیفری مشارکتی به آن ها، دور از واقعیت مفهومی و اجرایی مجازات های اجتماعی به نظر نمی رسد. بنابراین بزهکار برای تحمل محکومیت کیفری در جامعه باقی خواهد ماند. در عین حال موجب مقداری محدودیت در آزادی بزهکار می شود زیرا رعایت شرایط و یا انجام تکالیفی را به او تحمیل می کند. و بالاخره مجازات های جامعه مدار با نظارت، مداخله یا مشارکت نمادهای خاص ( بانک ها، انجمن ها، بیمارستان ها و ... ) به اجرا در می آیند.<sup>۲</sup>

پس خلاصه مطلب آن که مفهوم کیفرهای جایگزین حبس و سپس کیفرهای اجتماعی از آغاز دهه هفتاد در ایران مورد توجه برخی استادان حقوق کیفری و جرم شناسی قرار گرفت و وارد ادبیات حقوق فارسی گردید. آراء قضایی، بحث های حقوقی و جرم شناسی

۲. نجفی ابرند آبادی، علی حسین، مقدمه ای بر کیفرشناسی برنارد بولک، نشر مجد، چاپ هفتم، سال ۸۶، ص ۳

از یک سو، طرفداری برخی مسئولان قوه قضائیه از کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها از رهگذر توسل به مجازات‌های دیگر از سوی دیگر موجب تصویب لایحه مجازات‌های اجتماعی گردید اینک این عنوان به عنوان لایحه مجازات جایگزین حبس ترجیح داده شده بنا به دلایل ذیل می‌باشد:

- عنوان کیفرهای جایگزین حبس این موضوع را در ذهن قضات و جامعه متبادر می‌کند که مجازات حبس به طور کلی باید لغو گردد در حالی که برای برخی جرایم این مجازات باید حفظ شود. حتی در برخی کشورها که اعدام را حذف کردند حبس را جایگزین آن نمودند.

- نویسندگان این لایحه خواستند با انتخاب عنوان کیفرهای اجتماعی، نسل جدیدی از مجازات‌ها و ضمانت اجراها را وارد حقوق ما کنند.

- این مجازات‌ها برای موارد خاصی از حبس و شلاق قابل اعمال است پس می‌توان در کنار حبس زدایی صحبت از شلاق زدایی و ... کرد.

## ۱-۲- مجازات‌های سود رسان

بی‌شک هر جرمی که ارتکاب می‌یابد، حداقل یک قربانی و متضرر از جرم نیز دارد. گاهی این قربانی یک شخص خاص و مشخص است و گاهی جامعه. در هر حال مجرم موظف است تا لطماتی را که به واسطه عملش به قربانی وارد آورده جبران نماید. این جبران می‌تواند از طریق دیه و جبران خسارات مادی در رابطه با شخص خاص باشد و یا از طریق جزای نقدی و خدمت عمومی رایگان باشد که در واقع موجب جبران صدمات وارده به جامعه می‌گردد به این ترتیب بی‌آنکه هزینه‌ای برای دولت ایجاد شود سود آور است. در هر حال می‌توان از مجرم خواست تا در قالب مجازات، صدمات وارده را جبران نماید. این فصل به توضیح و تفسیر بیشتری در مورد منظور ما از این مجازات‌ها می‌پردازد.

### ۱-۲-۱- مجازات‌های مالی

تنبیه از طریق مال همواره یکی از انواع مختلف مجازات افراد گوناگون بوده است و دولت‌ها از طریق الزام فرد به پرداخت جزای نقدی و یا فراتر از آن با مصادره کردن اموال فرد مجرم، سعی در دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده مجازات‌ها داشته‌اند. نکته‌ای که باید بیان گردد این است که ما در مجموعه قوانین خود با مجازاتی به نام دیه رو به رو هستیم که می‌توان آن را یک مجازات مالی در نظر داشت اما از آنجا که چنین مقرراتی در نظام حقوقی آمریکا بدین شکل نیست و تنها همان عنوان جبران خسارت را به خود گرفته است و نه چیز دیگر پس از ذکر آن در این مبحث خودداری می‌نماییم.

به هر حال مجازات های مالی از دیرباز در مجموعه قوانین ایران و تقریباً تمام کشور های دنیا به چشم می خورد که البته با چالشهای مختلفی نیز روبه رو بوده است.

### ۱-۱-۲-۱- جزای نقدی در ایران

عموم مردم بیش از اینکه با جایگزینی حبس توسط جزای نقدی آشنا باشند با حبس بدل از جزای نقدی رو به رو شده اند و آن را روشی قدیمی و رایج می دانند و حتی افراد غیر متخصص به غلط از اصطلاح خرید حبس استفاده می کنند. این در حالی است که جزای نقدی همواره در سیستم حقوقی ما بوده است و موارد توسل به آن نیز بسیار زیاد است اما شاید زیاد به آن با چشم جایگزین حبس نگاه نکرده نشده است. در این مبحث جزای نقدی به عنوان یک یک جایگزین، مورد بحث قرار خواهد گرفت.

### ۱-۲-۱-۱-۲- تعریف جزای نقدی در حقوق ایران

جزای نقدی به معنی اجبار محکوم به پرداخت مبلغ مقرر در حکم دادگاه، به خزانه دولت است که یا عموماً به شکل جزای نقدی ثابت است یعنی صرف نظر از میزان سود عایدی ناشی از جرم برای مجرم، مبلغ آن در متن قانون مشخص شده است و یا به شکل نسبی که با توجه میزان سود حاصله درصدی از آن به عنوان جزای نقدی تعیین می گردد مثل جرم ارتشا و یا کلاهبرداری که با توجه به میزان مبلغ دریافتی مبلغ جزای نقدی مشخص می گردد.<sup>۳</sup>

### ۱-۲-۱-۱-۳- تاریخچه جزای نقدی

همانگونه که اشاره شد مجازات های مالی و از جمله آن جزای نقدی در کشور ما پیشینه بسی طولانی دارد اگر نخواهیم به تا دوران باستان پیش رویم و آن را در دوران معاصر بررسی کنیم می توانیم به ماده ۴۵ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ اشاره کرد که امکان تبدیل حبس در موارد جنحه را به جزای نقدی داده بود اما مشکلی که این ماده داشت این بود که مدت حبس قابل تبدیل به جزای نقدی و همچنین میزان جزای نقدی را مشخص نکرده بود. در سال ۱۳۰۷ ماده واحده ای تصویب شد با عنوان «قانون امکان تبدیل حبس در امور جنایی و حبسی که مدت آن دو ماه یا کمتر باشد» این ماده بیان داشته بود:

«حبس در امور خلافی مطلقاً و همچنین حبسی که مدت آن دو ماه یا کمتر باشد قابل تبدیل به جزای نقدی است. محکمه باید در صورت تقاضای محکوم علیه آن را به اختلاف موارد از قرار روزی پنج قران الی دو تومان تبدیل به جزای نقدی نماید.»

<sup>۳</sup> شامبیاتی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۲، چاپ اول، ص ۱۰۱

با این ماده مشکل پیشین ما حل شد اما مشکل جدیدی که حادث شد این بود که ظاهر ماده نشان از اجبار قاضی به تبدیل مجازات داشت در حالی که هدف واقعی قانونگذار این چنین نبوده است. این مسئله بود تا اینکه قانون آیین دادرسی سال ۱۳۲۸ آن را به کلی ملغی اعلام کرد.

قسمت اول ماده ۱۱ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۵۲ اعلام کرد: «در هر مورد که در قوانین حداکثر مجازات کمتر از ۶۱ روز حبس باشد از این پس به جای حبس حکم به جزای نقدی از ۱۵۰۰ تا ۳۰۰۰۰ ریال داده خواهد شد». این ماده نیز حاکم بود تا تا اینکه در سال ۶۲ توسط قانون مجازات نسخ شد اما قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب بهمن ماه ۱۳۶۸ که این تاسیس را بار دیگر احیا کرد و بیان داشت :

«در هر مورد که در قوانین حداکثر مجازات کمتر از ۹۱ روز حبس و یا مجازات تعزیری موضوع تخلفات رانندگی باشد از این پس به جای حبس یا مجازات تعزیری، حکم به جزای نقدی از هفتاد هزار و یک ریال تا میلیون ریال داده خواهد شد و هرگاه حداکثر مجازات بیش از ۹۱ روز حبس و حداقل آن کمتر از این باشد دادگاه مخیر است که حکم به بیش از سه ماه حبس یا جزای نقدی از هفتاد هزار و یک ریال تا سه میلیون ریال بدهد. در صورتی که در موارد فوق حبس و یا سایر محکومیت‌های تعزیری موضوع تخلفات رانندگی یا جزای نقدی باشد و به جای حبس یا آن مجازات تعزیری جزای نقدی مورد حکم قرار گیرد هر دو جزای نقدی با هم جمع خواهد شد.»

#### ۴-۱-۱-۲-۱- جزای نقدی در قوانین کنونی

تبصره یک ماده سه قانون نحوه وصول برخی درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳، قاضی را بدون هیچ شرطی ملزم به تبدیل مجازات حبس کمتر از ۹۱ روز به جزای نقدی کرده است و هرگاه حداکثر مجازات بیش از نود و یک روز حبس و حداقل آن کمتر از این باشد دادگاه مخیر به انجام این کار است. از طرف دیگر ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی نیز که جزای نقدی را در زمره جایگزین های حبس بیان داشته است ، گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف را شرط تبدیل حبس به یکی از جایگزین ها اعلام کرده است ، ماده ۶۵ نیز تبدیل حبس کمتر از ۹۱ روز را به جایگزین ها الزامی می نماید. سؤالی که پیش می آید این است که آیا با وجود ماده جدید قانون مجازات آیا بند یک ماده سه قانون وصول برخی از درآمدهای دولت نسخ ضمنی شده است یا خیر؟

در رابطه با این مسئله اختلافات نظر بسیاری حاصل گشت تا اینکه اداره حقوقی قوه قضائیه طی نظریه ۱۳۳۵-۷/۱۴۳۵-۷/۲۹-۱۳۹۲/۷/۱۳۹۲ نسخ این بند را رد می کند و اعلام می نماید : «در مورد اینکه آیا قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳ با تصویب قانون اخیرالتصویب نسخ شده است یا خیر ، باید گفت مطابق بند یک ماده ۳ در هر مورد که در قوانین ، حداکثر مجازات کمتر از ۹۱ روز حبس باشد ، به جای حبس ، حکم به جزای نقدی صادر میشود و این امر تکلیف قانونی است .



اما طبق ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ مجازات جایگزین حبس موقعی قابل اعمال است که محکوم علیه واجد شرایط تخفیف باشد، در غیر اینصورت مجازات جایگزین اعمال نخواهد شد. مثلاً دادگاه مجازات متهم سابقه دار را در صورت ارتکاب جرمی که حداکثر مجازات آن ۳ ماه حبس باشد، باید اجباراً به جزای نقدی تبدیل کند، اما به مجازات جایگزین حبس نمی تواند محکوم نماید. در نتیجه بند یک ماده ۳ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت از مقررات مجازات های جایگزین حبس، خفیف تر و نسخ نشده است.»

این نظریه مخالفان زیادی دارد که معتقد به منسوخ شدن بند یک ماده سه قانون وصول برخی درآمدهای دولت هستند و به عقیده نگارنده نیز بهتر است تا تنها ماده ۳ را نسخ شده بدانیم زیرا منطقی نیست زمانی مجازاتی را جایگزین بدانیم و زمانی همان را یک جزای نقدی به سود دولت. البته طبق نظریه اداره حقوقی این بند به قوت خود باقی است و گویا جزای نقدی را در این موارد به دو شکل می داند. یکی جزای نقدی مربوط به ماده سه قانون وصول که نیاز به هیچ شرط خاصی نسبت به فرد یا جرم ارتكابی ندارد و صرفاً می تواند به عنوان منبع درآمدی برای دولت باشد و دیگری جزای نقدی به عنوان جایگزین حبس با هدف اصلاح و باز پروری بهتر مجرم، موضوع ماده ۶۴ قانون مجازات که نیازمند برخورداری از شرایط مقرر در متن ماده است.

ماده ۸۶ قانون مجازات نیز مبالغ جزای نقدی را با توجه مدت زمان حبس پیش بینی شده برای جرم ارتكابی در قانون، مشخص کرده است و از نه میلیون ریال در جرایم مستوجب حداکثر سه ماه حبس شروع می شود و تا سی و شش میلیون ریال در رابطه با جرایمی که مستلزم یک سال حبس هستند ادامه می یابد در مورد جرایم غیر عمدی نیز اگر مجازات بیش از یک سال باشد هم امکان تبدیل مجازات به جزای نقدی تا هفتاد و دو میلیون ریال وجود دارد.

## ۲- مصادره اموال در ایران

گاهی پیش می آید که یک فرد به واسطه ارتکاب یک جرم منافع بسیاری به دست می آورد و اموال زیادی را به ناحق مالک می شود. در این حالات صرف جزای نقدی نمی تواند تأدیب مناسبی برای مجرم باشد و نیاز است تا تمام اموال حاصل از جرم از وی گرفته شود. حالتی را هم می توان تصور کرد که قاضی احساس کند که تنها با گرفتن تمام یا قسمتی از مال مجرم که البته از راهی غیر از جرم به دست آمده است می تواند، جهت تنبیه و اصلاح وی و همچنین آرام کردن افکار عمومی اقدام کند. این مبحث بر آن است تا مصادره اموال را به عنوان یک مجازات مستقل و جایگزین حبس مورد بررسی قرار دهد.

### ۲-۱- تعریف مصادره در حقوق ایران

مصادره در لغت به معنای « مال کسی را به زور یا به جریمه یا تاوان گرفتن»<sup>۴</sup> آمده است. در معنای اصطلاحی نیز می توان گفت یعنی « نگهداری دائمی یا موقت آلات و ادوات یا اموال پیرامون جرم»<sup>۵</sup>. مصادره می تواند در دو شکل تحقق یابد که بدان اشاره خواهد شد.

## ۲-۲- تاریخچه مصادره اموال

از سالیان بسیار دور در ایران مجازات مصادره وجود داشته است. چه نجبا و اشراف زادگان و چه افراد عادی و رعیت ها زمانی که مرتکب جرایم نا بخشودنی می شدند علاوه بر اینکه احتمالاً جانشان گرفته می شد تمام اموالشان نیز مصادره می شد و چه بسا مجازات آنها دامنگیر تمام بستگانشان نیز می شد. به دنبال تلاش های آزادی خواهانه مردم اوضاع رو به بهبودی رفت و بعد ها هم که قوانین اساسی وضع شدند به مسئله مصادره و ضبط اموال منصفانه نگریده شد.

اصل شانزدهم قانون اساسی مصوب ۱۲۷۶ بیان کرده بود: « ضبط املاک و اموال مردم به عنوان مجازات و سیاست ممنوع است مگر به حکم قانون » این اصل در اصلاحات بعدی قانون اساسی بعدی نیز همچنان خودنمایی می کرد.<sup>۶</sup>

## ۲-۳- مصادره در قوانین کنونی

حقوقیون معمولاً مصادره را به دو شکل مصادره عام یا عمومی و مصادره خاص یا اختصاصی تقسیم می کنند.

۱) مصادره عام: مصادره عام به معنای ضبط و مصادره کلیه دارایی های فرد البته به استثنای هزینه تأمین زندگی متعارف برای خانواده است<sup>۷</sup> این نوع از مصادره در طول تاریخ بسیار وجود داشته است که البته در گذشته های دور همان حداقل هزینه لازم برای معاش افراد را نیز مصادره می کردند اما هم اکنون با عنایت به اصول انسان دوستانه و عدالت خواهانه ای که در دنیا در زمینه تدوین قوانین و مقابله با مجرمین شکل گرفته است دیگر مانند گذشته شاهد نابودی کامل زندگی یک خانواده با گرفتن تمام اموال و دارایی هایشان نیستیم. در قوانین ایران نیز در مواردیکه حکم به مصادره عام داده می شود باید جنبه انصاف رعایت شود. در این راستا تبصره پنج ماده نوزده قانون مجازات اسلامی به جدا کردن هزینه های متعارف زندگی محکوم از اموال قابل مصادره اشاره کرده است و

<sup>۴</sup> عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶، جلد ۲، صفحه ۱۸۱۳

<sup>۵</sup> جعفریان، سید حسن، جایگاه ضبط و مصادره اموال در حقوق ایران، مجله دادرسی، شماره ۸۷، مرداد و شهریور ۱۳۹۰، صفحه ۴۰

<sup>۶</sup> فرسیو، ضیاء؛ ضبط اموال اشخاص و مجوز قانونی آن، مهنامه قضایی، مرداد ۱۳۴۸، شماره ۴۱، ص ۵

<sup>۷</sup> صلاحی، جاوید؛ کیفر شناسی، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۲، صص ۱۶۲ و ۱۶۳

بیان می‌دارد: «... در هر مورد که حکم به مصادره اموال صادر می‌شود باید هزینه‌های متعارف زندگی محکوم و افراد تحت تکفل او مستثنی شود.»

در رابطه با مصادره عام در ایران به عنوان نمونه می‌توان به ماده ۴ «قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر و الحاق موادی به آن» اشاره نمود. این ماده بیان داشته است: «هر کس بنگ، چرس، گراس، تریاک، شیر، سوخته یا تفاله تریاک را به هر نحوی به کشور وارد و یا به هر طریقی صادر و ارسال نماید یا مبادرت به تولید، ساخت، توزیع یا فروش کند یا در معرض فروش قرار دهد با رعایت تناسب و با توجه به مقدار مواد مذکور به مجازاتهای زیر محکوم می‌شود: ۴-۰۰۰۰-بیش از پنج کیلو گرم، اعدام و مصادره اموال به استثناء هزینه تأمین زندگی متعارف برای خانواده محکوم...»

۲) مصادره خاص: این شکل از مصادره به معنای ضبط آن بخشی از دارایی‌ها است که مؤثر در وقوع جرم بوده اند و در واقع فرد آن‌ها را از طریق ارتکاب جرم بدست آورده است.<sup>۸</sup> مثال‌های بسیاری از این نوع مصادره در قوانین ما به چشم می‌خورد. برای نمونه حکم ماده ۵۲۲ تعزیرات که جرایم مواد ۵۱۸، ۵۱۹ و ۵۲۰ که مربوط به تهیه و ترویج سکه قلب هستند را مشمول مصادره خاص قرار داده است و اعلام می‌کند: «علاوه بر مجازات‌های مقرر در مواد (۵۱۸) و (۵۱۹) و (۵۲۰) کلیه اموال تحصیلی از طریق موارد مذکور نیز به عنوان تعزیر به نفع دولت ضبط می‌شود.» و یا ماده یک مجازات مرتکبین قاچاق، مصوب ۱۳۱۲: «هر کس در امور مالی که موضوع عایدات دولت است یا مشتقات آن مرتکب قاچاق شود، اعم از اینکه عایدات مزبوره بر طبق قانون مخصوص تصویب و یا در ضمن بودجه کل مملکتی صریحاً منظور و تصویب شده باشد، علاوه بر رد مال و در صورت نبودن عین مال، رد قیمت آن، به تأدیه دو برابر عایداتی که برای دولت مقرر بوده و به حبس تأدیبی از سه ماه تا دو سال محکوم خواهد شد.» یا ماده ۹ قانون مبارزه با پولشویی که درباره مجازات این جرم، مقرر داشته است: «مرتکبین جرم پولشویی علاوه بر استرداد درآمد و عواید حاصل از ارتکاب جرم مشتمل بر اصل و منافع حاصل (و اگر موجود نباشد، مثل یا قیمت آن) به جزای نقدی به میزان یک چهارم عواید حاصل از جرم محکوم می‌شوند که باید به حساب درآمد عمومی نزد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران واریز شود. و یا ماده ۷۱۲ تعزیرات قانون مجازات اسلامی که اشعار می‌دارد: «هر کس تکدی یا کلاشی را پیشه خود قرار دهد... کلیه اموالی که از طریق کلاشی و تکدی بدست آورده است مصادره خواهد شد.»

همچنین است مواد ۵۹۲ تعزیرات در رابطه با جرم ارتشاء، ماده ۴ قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشاء و کلاهبرداری، مواد ۱۰۴ و ۱۰۵ قانون امور گمرکی، ماده ۱۷ قانون جدید مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ماده ۱۷ قانون شکار مصوب ۱۳۴۶ و بسیاری موارد دیگر.

#### ۴-۲- مصادره اموال اشخاص حقوقی

<sup>۸</sup> همان

آنچنان که که بیشتر بیان شد مسئول شناختن شخص حقوقی می تواند به ما در کاهش موارد توسل به حبس کمک کند و ما را به عدالت نیز نزدیک تر کند. از دیگر مجازات هایی که ماده ۲۰ قانون مجازات در بند ب برای شرکت ها اعلام کرده است «مصادره کل اموال» می باشد. همانگونه که پیدا است قانونگذار در این مورد تنها از مصادر عام سخن گفته است و امکان مصادره خاص یا بخشی از دارایی های شرکت وجود ندارد در ادامه در ماده ۲۲ انحلال شخص حقوقی و مصادره اموال را زمانی قابل اعمال می داند که شخصیت حقوقی برای ارتکاب جرم به وجود آمده باشد یا با انحراف از هدف مشروع نخستین ، فعالیت خود را منحصرأ در جهت ارتکاب جرم تغییر داده باشد. قانونگذار با قرار دادن مجازات انحلال و مصادره در کنار هم بیان می کند که در واقع مصادره زمانی امکان پذیر است که شخص حقوقی مرتکب جرم بزرگی شده باشد و مستحق شدید ترین مجازات باشد و همچنین چون جرم یک شرکت که ترکیبی از چندین شخص حقیقی است بیشتر از جرم یک شخص حقیقی تنها ، در جامعه پخش می شود و اذهان عمومی مردم را به خود مشغول می کند و آثار منفی بیشتری نیز بر جامعه و اقتصاد مملکت می گذارد پس باید شدید تر مجازات شود از این رو دستور به مصادره کل اموال داده شده است.

### ۳- خدمات عام المنفعه

یکی از ابتدایی ترین اشکال تنبیه کردن اشخاص گوناگون ، مجبور کردن فرد به انجام کاری است که در حالت عادی تمایلی به آن ندارد و تا حدی مشقتی برای او حاصل می کند که همین رنجش و مشقت، عامل تنبیهی و اصلاحگر برای فرد به حساب می آید. زمانی که فردی مجبور است تا کاری که برایش ناخوشایند است، انجام دهد نوعی احساس تحقیر شدن نیز به وی دست می دهد و از آنجایی هم که پاداش، تقدیر و تشکر متعاقب انجام کارهایی که به آن مجبور شده است، وجود ندارد پس این حالت تشدید می شود. این مجازات در صورتی که به درستی و در جای خود مورد استفاده قرار گیرد می تواند تنبیه بسیار اثربخش و مناسبی برای مجرمین کم خطری باشد که به راحتی اصلاح پذیر هستند و توان بازگشت فوری به آغوش جامعه را دارند پس بهتر است به جای آنکه توان و انرژی آنها را در زندانها به هدر دهیم از آن به نفع جامعه سود بریم و فرد رانیز اصلاح نماییم و او را از خطرات زندان به دور نگاه داریم.

### ۳-۱- خدمات عام المنفعه در ایران

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل چهل و سوم خود بیان می دارد: « برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیاز های انسان در جریان رشد ، با حفظ آزادی او ، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران بر اساس ضوابط زیر استوار است: ... ۴- رعایت آزادی انتخاب شغل و عدم اجبار افراد به کاری معین و جلوگیری از بهره کشی از دیگران...» از عبارت « عدم اجبار افراد به کاری معین» چنین بر می آید که نمی توان فردی را برای انجام خدماتی عام المنفعه ، آن هم به صورت رایگان اجبار کرد و این عمل به نوعی بهره کشی محسوب خواهد شد. اما همین قوانین خود، زمانی که از حقوق افراد سخن می گوید هر کجا که پای ارتکاب جرم و نادیده انگاشتن حقوق سایرین توسط مجرم وجود دارد و نص قانون نیز در آن مورد

شکل گرفته است تا حدی عقب نشینی می کند و به جهت تنبیه فرد، او را از داشتن آن حق منع و یا محدود می نماید. بنابراین زمانی که فردی به امنیت جامعه لطمه ای وارد کرده است و حقوق ملت را نادیده انگاشته می توان او را به عنوان مجازات مجبور به انجام کاری نماییم که به آن علاقه ای نداشته و دخالتی در انتخابش نوع ندارد.

### ۱-۱-۳- تعریف خدمات عام المنفعه در حقوق ایران

نام این مجازات به خوبی گویای مفهوم واقعی ما از آن است. در واقع خدمات عمومی رایگان به معنای « خدمت در مؤسسات عام المنفعه مانند خدمت در بنیادهای خیریه»<sup>۹</sup> دانسته می شود. فرد موظف است تا به ارائه خدماتی بپردازد که نفع اجتماعی داشته و به سود سایرین باشد تا اینگونه بتواند دین خود را به جامعه ادا نماید. ماده یک آیین نامه اجرایی ماده ۷۹ نیز در تعریف این شکل از مجازات بیان داشته است: «خدمت عام المنفعه ای که با رضایت محکوم برای مدت معین و به طور رایگان به موجب حکم دادگاه و وفق ماده (۸۴) قانون به شرح مندرج در این آیین نامه، در نهادهای پذیرنده انجام می گیرد.»

### ۲-۱-۳- تاریخچه مجازات خدمات عام المنفعه

استفاده از خدمات عام المنفعه که به آن خدمات عمومی رایگان نیز می گویند سابقه قانونی خاصی در کشور ما ندارد و کمتر مورد عنایت قانونگذاران پیشین قرار گرفته بود. در عمل نیز معمولاً این نوع مجازات بسیار نادر بوده است و در موارد محدودی به چشم می خورد مثل یکی از آراء دادگاه اطفال، نوجوانی که مرتکب رابطه نامشروع شده بود، به ارائه شش ماه خدمات رایگان به مکانی مانند کانون اصلاح و تربیت، خانه سالمندان کهریزک یا اداره بهزیستی تحت نظارت کانون، محکوم شده بود.<sup>۱۱</sup>

در مجموعه قوانین کشورمان نیز تنها در لایحه مربوط به مجازات های جایگزین حبس که هرگز هم به تصویب نرسید در ماده یک از این مجازات به عنوان یک تدبیر جایگزین یاد شده است و مواد ۱۱۹ الی ۲۳ نیز به تعریف و توصیف آن پرداخته اند. ماده ۱۹ اعلام میدارد: «خدمات عمومی خدماتی است که محکوم علیه بدون دریافت دستمزد به دستور دادگاه به نفع جامعه انجام می دهد. دادگاه با توجه به نوع جرم، سن، جنس، توانایی جسمانی، روانی و مهارت شخص حکم به انجام خدمات عمومی صادر می کند.»

### ۳-۱-۳- مجازات خدمات عام المنفعه در قوانین کنونی

ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی مجوز صدور حکم به مجازات خدمات عام المنفعه در کشور ما محسوب می گردد. این ماده هم در صدد تعریف این مجازات بوده است و هم میزان را طی تبصره هایی مقرر می دارد. این ماده اشعار می دارد: «خدمات عمومی

<sup>۹</sup> جعفری لنگرودی، محمد جعفر، منبع پیشین، صفحه ۳۳۳

<sup>۱۰</sup> پرونده کلاسه ۱۳۷۹/۸/۱-۲۸۳/۲۱۰۲/۷۹

<sup>۱۱</sup> خواجه نوری، یاسمن، نقش کیفر های جامعه مدار در پیشگیری از تکرار جرم در کودکان، مجموعه مقاله های کارگروه پیشگیری از تکرار جرم و بزه دیدگی با تأکید بر نقش پلیس، تهران، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ۱۳۸۸، صفحه ۱۵۱

رایگان، خدماتی است که با رضایت محکوم برای مدت معین به شرح ذیل مورد حکم واقع می شود و تحت نظارت قاضی اجراء احکام اجرا می گردد.» سایر شرایط و ویژگی های مربوط به این مجازات طبق آیین نامه اجرایی ماده ۷۹ مصوب هیئت وزیران مشخص شده است. این آیین نامه حوزه وسیعی را تعیین نموده که طبق آن می توان مجرم را به یکی از مراکز ذکر شده در آیین نامه فرستاد. این مسئله می تواند ویژگی مثبت این آیین نامه باشد زیرا در این حالت راحت تر می توان خدمتی را متناسب با شرایط، ویژگی و توانایی های محکوم مورد حکم قرار داد و نتیجه بهتری نیز کسب کرد.

## ۲-۳- انواع خدمات عام المنفعه

ماده ۲ آیین نامه اجرایی ماده ۷۹ انواع خدمات عام المنفعه را نام می برد. این خدمات عبارت اند از:

«الف- امور آموزشی شامل سوادآموزی، آموزش های علمی، فرهنگی، دینی، هنری، ورزشی، فنی و حرفه ای و آموزش سبک زندگی و مهارت های اساسی آن.

ب- امور بهداشتی و درمانی شامل اقدامات تشخیصی درمانی، توانبخشی، مامایی، بهیاری و پرستاری، نگهداری سالمندان، معلولان و کودکان، مشاوره و روان درمانی، بهداشت محیط و درمان اعتیاد.

پ- امور فنی و حرفه ای شامل خدمت در کارگاه ها، کارخانه ها، صنایع وابسته به نهادهای پذیرنده و بخش های فنی آن ها.

ت- امور خدماتی شامل نگهداری و سراینداری نهادهای پذیرنده، نظافت اماکن عمومی، حفاظت و نگهداری از فضاهای سبز و بوستان های شهری و باغبانی در اماکن مزبور، تعمیر و نظیف وسایل نقلیه عمومی و دولتی و اماکن ورزشی و پارکبانی.

ث- امور کارگری شامل کارگری در بخش های ساختمانی، راهسازی، معادن، شیلات، مراتع، سدسازی و دیگر طرح های عمرانی متعلق به نهادهای پذیرنده.

ج- امور کشاورزی، دامداری، جنگلداری و مرتع داری شامل درختکاری، باغبانی، برداشت محصول، مرغداری، پرورش آبزیان و انجام کار در نهادهای پذیرنده و مؤسسات کشت و صنعت وابسته به آنها»

همانگونه که پیشتر اعلام شد از خصوصیات مثبت این آیین نامه وسیع بودن دامنه خدمات عام المنفعه و گستردگی انواع آن است. به این ترتیب دست قاضی در تعیین خدمتی متناسب با شخصیت مجرم، وضعیت او و همچنین استعداد و توانایی هایش بازتر خواهد بود. اگر نوع خدمت درست انتخاب شود می تواند اثربخشی بیشتر در فرد داشته باشد و جنبه خوارکنندگی آن تا حدی کاهش یابد به علاوه خدمتی هم که به فرد واگذار شده است به شکل بهتر و درست تری انجام می شود.

از آنجایی از نام خدمات عمومی رایگان نیز بر می آید فلسفه وجودی این مجازات به گونه ای است که باید نسبت به اجتماع و به نفع گروه بزرگی از مردم صورت گیرد و از این رو تنها مؤسسات و نهادهایی که عمومی هستند و به کل جامعه سود می رسانند باید هدف ارائه خدمات عام المنفعه قرار گیرند نه اشخاص حقیقی و یا مؤسسات خصوصی تا از این طریق گروه بزرگی از مردم جامعه سود برند که به واسطه ارتکاب جرم نظم و امنیتشان بر هم خورده است و هم احساساتشان فروکش کند و هم آرامش از دست رفته بازگردد.

#### ۴- نتیجه گیری

کیفرهای جامعه مدار با اهداف و ویژگیهای مزبور، وسیله ای برای تقویت و گسترش احساس مسئولیت در بزهکاران و شیوه مثبت و موثری برای جبران خسارت جرم های ارتكابی آنان به شمار می آید که رشد شخصی و عزت نفس بزهکار را نیز ارتقا می بخشد. بدین ترتیب، کیفرهای جامعه مدار از یک سو باعث تقویت روحیه و توانایی جسمانی آنان می شود از سویی دیگر، حس مسئولیت پذیری نسبت به جامعه، وجدان کاری و نظم اجتماعی را در بزهکار افزایش می دهد. در نتیجه، بازسازی او را در اجتماع آسان و سریع می کند به عبارت دیگر، کیفرهای جامعه مدار آمیزه ای از مجازات و بازسازی است که در کنار هم، موجبات باز هم نوسازی اجتماعی بزهکار را فراهم می کند. بدین ترتیب، می توان گفت که هدف کیفرهای جامعه مدار، فراهم کردن مجازات اجتماعی ارزشمند و سودمندی است که می تواند باعث بازسازی، اصلاح و کاهش تکرار جرم شود. زیرا اجرای این گونه کیفرها، این فرصت را به محکومان می دهد تا افزون بر ادای دین خود به جامعه در برابر جرم ارتكابی خود، مهارت جدیدی را نیز (در کیفر خدمات عام المنفعه) که در بازگشت دوباره آنان به جامعه موثر است، فراگیرند. تحقق همه اهداف مزبور در گرو قانونگذاری صریح و شفاف در زمینه کیفرهای جامعه مدار، دادرسان آموزش دیده و متخصص، تشکیل پرونده شخصیت بزهکاران، مجریان آموزش دیده، تنوع کمی و کیفر کیفرهای جامعه مدار و وجود سازمان و نهادهای فعال، متعهد و دارای برنامه ریزی دقیق است. به عبارت دیگر، تاثیرگذار بودن کیفرهای جامعه مدار در پیشگیری از تکرار جرم، نیازمند بسترسازی تضمینی، قضایی و اجرایی است. در فرآیند ایجاد مجازات های جامعه مدار سه نهاد جرم زدایی، کیفر زدائی و قضازدایی نقش مؤثری داشته اند. جرم زدایی از عناوین مجرمانه غیر ضروری، استفاده از نهادهای تخفیف، تبدیل، تعدیل و آزادی مشروط و گسترش نهادهای محلی و میانجی گری در کاهش

جمعیت کیفری زندان و به کارگیری مجازات های جامعه مدار سهم بسزایی داشته اند. از دیگر عوامل مؤثری که در فرآیند شکل گیری کیفرهای جامعه مدار دخیل بودند می توان به نقش دانشگاهیان و آرای برخی محاکم اشاره نمود.

در خصوص موفقیت در اهداف مجازات های جایگزین حبس و به عبارتی میزان اثربخشی مجازات های اجتماعی باید گفت اگرچه مطالعات انجام شده بیانگر این مطلب است که مجازات های جایگزین حبس در مقایسه با مجازات حبس در تحقق اهداف شان موفق ترند و میزان تکرار جرم کسانی که به مجازات های جایگزین محکوم شده اند در مقایسه با کسانی که محکوم به کیفر حبس شده اند کمتر است، البته این موضوع در انواع مجازات های جایگزین نیز حسب مورد فرق می کند، ولی باید گفت قبل از اظهار نظر در این موارد باید شاخص های ارزیابی به خوبی تعریف شود و چالش های ارزیابی از جمله انتظار سهام داران عدالت کیفری برای راه حل سریع و آسان و نگرانی مجری طرح از نتایج ارزیابی به بحث کشیده شود و اگر این برنامه ها به دقت طراحی نشود و با کیفیت لازم به مرحله اجرا در نیاید، موجب بازگشت دوباره به دوره نامیدی اجرای تدابیر جایگزین خواهد بود. بنابراین هر گونه قضاوت و ارزیابی در مورد موفقیت آمیز بودن برنامه های خدمات اجتماع محور منوط به این است که تمرکز پژوهشگر یا نهاد ارزیابی کننده بر کدام یک از اهداف این کیفر باشد.

اشکال مختلفی از مجازات های جانشین حبس از دیرباز در نظام های حقوقی کشورهای گوناگون دنیا به چشم میخورده است اما به عنوان یک مجازات جایگزین مد نظر نبوده اند. به مرور و با تقویت اندیشه جایگزین ها علاوه بر قرار گرفتن تعدادی از مجازات های از پیش موجود، در دایره شمول این اقدامات، اشکال نو بنیاد دیگری نیز پا به عرصه نهاده و به دنبال دست یافتن به اهداف مجازات ها وارد زرادخانه کیفری کشور های مختلف شدند.

آن تعدادی که از گذشته ها در نظام حقوقی کشور ها وجود داشتند نام جایگزین های سنتی به خود گرفتند همچون آزادی مشروط و تعلیق. دسته دومی که به تازگی ابداع شدند جایگزین نوین نامیده شدند مانند حبس خانگی و پادگان های آموزشی و درمانی. اما جدا از نامگذاری و دسته بندی این قبیل مجازات ها تمام آنها تنها یک هدف به دنبال داشتند و آن این است که با دوری از آثار مخرب زندان به اهداف واقعی مجازات ها دست یابیم.

از آنجایی که بعضی از این شیوه های تنبیهی سالها است که در کشور های مختلف مورد استفاده قرار می گیرند، تجربیات بسیاری در مورد سودمندی و یا عدم سودمندی آنها به دست آمده است. اما به طور کلی در رابطه با مجازات های جایگزین حبس باید گفت که تجربه نشان داده است که بهره گیری از این شیوه ها می تواند مفید به حال فرد و جامعه باشد و با تأثیر بر میزان نرخ تکرار جرم حتی به میزان کم در بازه زمانی طولانی منافع عدیده ای نصیبمان نماید، منافعی که چون زنجیره ای در هم تنیده اند و هر یک مؤثر در ایجاد دیگری هستند.



در حلقه دوم خانواده قرار دارد. همین که خانواده ای از هم نمی پاشد و موارد طلاق کاهش می یابد، کودکان در کنار والدین خود بزرگ می شوند و فرد مجرم البته به شرط اصلاح درست، تمام جهد خود را در راه تربیت صحیح فرزندانش به کار می بندد تا آنها را از رفتن در مسیر تاریکی که خود پیشتر آن را تجربه کرده است دور نماید، همین که مادر خانه مجبور نیست تا برای سیر کردن شکم کودکان گرسنه خویش که از این پس چشمانشان به دستان وی دوخته شده است، تن به انجام هر عملی دهد، همین که کل خانواده به واسطه وجود یک محکوم و مجرم از جمع دوستان، آشنایان و کل جامعه طرد نمی شوند، یا اینکه کودکان با نوعی عقده حقارت و خود کم بینی بزرگ نمی شوند و آینده آنان بدین سبب تهدید نمی گردد کفه ترازو را به نفع مجازات های جایگزین سنگینتر میکند.

حلقه بعدی جامعه است واحد بزرگ تری که متشکل از تک تک اجزاء کوچک خود است و برای بهبود و ارتقا به تمامی آنها نیازمند است. هر چه میزان جرمی در یک کشور کمتر باشد امنیت بیشتری حکمفرما خواهد بود، افراد را به بودن در اجتماعات، همکاری با سایرین و مفید بودن برای دیگران ترغیب می کند، کشور را در مسیر شکوفایی، پیشرفت و ترقی علمی، فرهنگی، هنری، اقتصادی و سیاسی قرار داده و از نیروی انسانی به بهترین شکل استفاده می شود. هزینه های گزاف برای زندانی کردن مجرمین صرف نمی شود و در عوض برای مقاصد امنیتی، بهداشتی، آموزشی، علمی و یا عمران و آبادانی مورد استفاده قرار می گیرد و بدین شکل سطح زندگی افراد بالا تر می رود و احساس آرامش و رضایت بر کل کشور حکمفرما می گردد. این مسئله حتی بر وجهه مملکت در عرصه بین الملل نیز مفید واقع می گردد. در ضمن نباید این مورد را هم نادیده گرفت که با اقدامات درست می توان مانع از این شویم که وقتی در جمعی، فردی از خانواده یک مجرم که زخم خورده اقدامات و ندانم کاری های اوست، قرار دارد و حال، او هم در صدد مجرمیت برآمده است می تواند سایرین را نیز فاسد کند پس بر اطرافیان اثر گذاری منفی خواهد داشت و آنان را نیز به سوی مسیر خود فرا می خواند در حالی که اگر فرد مجرم آن خانواده به شیوه ای جز حبس مجازات و اصلاح شده باشد بار روانی منفی کمتری بر سایر اعضای خانواده خواهد داشت و کمتر آنان را به مسیر خطا می کشاند.

و در نهایت حلقه آخر جامعه جهانی قرار دارد. اگر کشوری مملو از جرم و جنایت و خشونت باشد بر کل منطقه و نهایتاً تمام دنیا اثر منفی می گذارد. حتی ممکن است در مرحله نهایی به شکل جرایم سازمان یافته بین المللی چهره به جهانیان بنمایاند. نه تنها از آن پس از آن کشور و منطقه به خوبی یاد نخواهد شد بلکه ممکن است در بعد وسیع تر خود منجر شود تا سایر کشور ها به جهت عدم وجود احساس امنیت، خود را مستحق حمله به آن کشور بدانند، چیزی که متأسفانه امروزه به وفور دیده می شود.

#### پیشنهادها

۱- اقدام به تهیه آمار مورد نیاز برای تشخیص میزان اثر بخشی مجازات های جایگزین

۲- آموزش قضات و توجیه آنان در مورد منافع و آثار مجازات های جایگزین حبس

۳- تدوین قانون جامع و مانع در زمینه مجازات های اجتماعی به منظور پر کردن خلأ قانونی موجود، ضروری است. در صورت تصویب نهایی مواد لایحه مجازات های اجتماعی و لازم الاجرا شدن آن، سیاست حبس زدایی قضایی که با هدف تراکم زدایی از جمعیت کیفری زندان ها و کاهش هزینه های کیفر سالب آزادی می باشد به سیاست حبس زدایی تقنینی تبدیل خواهد شد و بنابراین به تشتت آراء قضایی در خصوص کیفرهای جایگزین خاتمه خواهد داد و زرادخانه کیفری ایران را نیز متنوع خواهد کرد.

۴- بسترسازی فرهنگی، فرهنگ سازی قضایی و بازنگری در قوانین موجود کیفری اعم از ماهوی و شکلی از طریق حذف مجازات حبس از برخی جرایم و فراهم کردن زمینه های مناسب برای ورود مجازات های اجتماعی مثلاً با آگاه کردن مردم از مشکلات استفاده از مجازات زندان از طریق سخنرانی، رسانه های گروهی به خصوص رادیو و تلویزیون و تهیه سریال های تلویزیونی در این زمینه و نشان دادن آن که در سایر کشورها چه مجازات هایی در مورد مجرمین اجرا می شود و انتشار داستان هایی از تجربه خوب افرادی که به جای مجازات حبس در مورد آن ها از مجازات جایگزین استفاده شده است هم چنین از طریق مصاحبه با مدیران زندان و زندانیانی که سابقاً در زندان بوده اند و غیره.

۵- با هدف حبس زدایی و تراکم زدایی از جمعیت زندان ها و با لحاظ اینکه طیف کثیری از جرایم مستلزم حبس در قوانین کیفری ایران بیش از ۲ سال حبس را در بر می گیرند راه کاری اندیشیده شود تا امکان اعمال الزامی جایگزینها برای محکومیت به بیش از ۲ سال حبس حداقل در جرایم غیر عمدی فراهم شده باشد.

منابع:

الف) کتب

۱. احمدی موحد، اصغر؛ اجرای احکام کیفری، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۱
۲. الهی منش، محمد رضا، قرار بازداشت موقت و جایگزین های آن در حقوق ایران و فرانسه، انتشارات مجد تهران، ۱۳۹۱
۳. آشوری، محمد، جایگزین زندان یا مجازات های بینابین، نشر گرایش تهران، چاپ اول، ۱۳۸۲
۴. آشوری، محمد، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری) تهران، انتشارات سمت ۱۳۸۳
۵. بکاریا، سزار، رساله جرایم و مجازات ها، ترجمه محمد علی اردبیلی، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی تهران، چاپ اول، ۱۳۶۸
۶. بولک برنار، کیفر شناسی، ترجمه نجفی ابراندآبادی، علی حسین تهران، انتشارات مجد، چاپ هشتم، ۱۳۸۷

۷. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، وسيط در ترمینولوژی حقوق، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۹
۸. دهخدا علی اکبر، لغت نامه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۵
۹. شامبیاتی 'هوشنگ' حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۲، جلد سوم
۱۰. صلاحی 'جاوید، کیفر شناسی، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۲
۱۱. عمید 'حسن' فرهنگ عمید، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶، جلد ۲
۱۲. غلامی 'حسین، تکرار جرم' نشر میزان 'تهران' ۱۳۹۰
۱۳. فوکو 'میشل، مراقبت و تنبیه- تولد زندان' ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده 'نشر نی' ۱۳۸۷
۱۴. کاتوزیان 'ناصر، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، انتشارات شرکت سهامی انتشار 'تهران' ۱۳۸۷
۱۵. گلدوزیان 'ایرج' محشای قانون مجازات اسلامی 'تهران، انتشارات مجد' ۱۳۹۲
۱۶. گودرزی بروجردی 'محمد رضا و لیلا' مقدماتی کیفر شناسی نوین یا کیفر های اجتماعی انتشارات مجد چاپ اول ۱۳۸۴
۱۷. محدث 'محسن' مقایسه تطبیقی تأثیر مجازات زندان با مجازاتهای جایگزین در پیشگیری از تکرار جرم انتشارات مؤسسه فرهنگی نگاه بینه چاپ اول ۱۳۸۸
۱۸. نوربها 'رضا، زمینه حقوق جزای عمومی' کتابخانه گنج دانش 'تهران' چاپ بیست و ششم '۱۳۸۸

#### ب) مقالات

۱. احمدی، احمد، نقش کیفر خدمات عام المنفعه در پیشگیری از تکرار جرم مجموعه مقاله های کارگروه پیشگیری از جرم و بزه دیدگی با تأکید بر نقش پلیس، تهران، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ۱۳۸۸
۲. بابایی 'محمد علی، مهم ترین جلوه های کیفرزدایی در قانون جدید مجازات اسلامی تهران، پژوهشنامه اندیشه های حقوقی' شماره ۳ ۱۳۹۱
۳. تدین، عباس، رابطه پیشگیری از تکرار جرم و آزادی مشروط، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم - پیشگیری از تکرار جرم و بزه دیدگی، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، تهران، ۱۳۸۸

۴. تدین عباس، نظارت الکترونیکی: گامی به سوی جایگزینی زندان مجله حقوق دادگستری، ۱۳۸۷، شماره ۶۴

۵. جعفریان سید حسن، جایگاه ضبط و مصادره اموال در حقوق ایران، مجله دادرسی، شماره ۸۷، مرداد و شهریور ۱۳۹۰

۶. خواجه نوری، یاسمن، نقش کیفرهای جامعه مدار در پیشگیری از تکرار جرم در کودکان، مجموعه مقاله های کارگروه پیشگیری از تکرار جرم و بزه دیدگی با تأکید بر نقش پلیس، تهران، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ۱۳۸۸

۷. رهامی محسن، ماهیت، آثار و مبانی شرعی مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال سوّم، شماره ۱۱، زمستان ۱۳۸۰